

NARYSTĖS EKONOMINĖJE IR PINIGŲ SAJUNGOJE ĮSIPAREIGOJIMAI – REIŠMĖ IR POVEIKIS LIETUVAI

Stasys Kropas

Straipsnyje nagrinėjami Lietuvos pinigų sistemos pokyčiai šaliai integruojantis į Europos Sąjungą bei rengiantis prisiimti narystės Ekonominėje ir pinigų sąjungoje įsipareigojimus, apžvelgiami laipsniški politikos koordinavimo ir instituciniai pokyčiai, nagrinėjamos teisės sistemos suderinimo problemos. Pagrindiniai žodžiai: Ekonominė ir pinigų sąjunga; euras; teisės sistema (acquis).

Įvadas

Euro įvedimas Europos Sąjungoje – tai istorinės reikšmės įvykis pasaulinėje ekonomikoje. Pastaruoju metu atlikta nemažai tyrimų, paskelbta mokslinių straipsnių apie įtaką įvairioms verslo sritims bei regionams. Vidurio ir Rytų Europos (VRE) šalims tai turi dvigubą poveikį, nes dauguma jų (Bulgarija, Čekija, Estija, Latvija, Lietuva, Lenkija, Rumunija, Slovakija, Slovėnija ir Vengrija) yra asocijuotos Europos Sąjungos narės ir kartu rengiasi stoti į Europos Sąjungą, todėl turės prisiimti narystės Ekonominėje ir pinigų sąjungoje įsipareigojimus. Kadangi intensyvi Ekonominės ir pinigų sąjungos raida patraukė didžiausią tyrinėtojų ir ekspertų dėmesį, Europos Sąjungos plėtimosi pinigų sistemos aspektai buvo likę šešėlyje.

Suomijos ir Austrijos centrinių bankų ekspertų, taip pat TVF specialistų pastarojo laikotarpio studijos šiek tiek užpildė šią spragą. Europos Komisijos antrojo direktorato pareigūnai, rengdamiesi deryboms su VRE šalimis kandidatėmis, taip pat įdėjo svarų indėlį nagrinėdami šią problemą. Tačiau minėtose studijose daugiausia nagrinėjama jau pakviestų deryboms Vidurio Europos šalių situacija, o Lietuvos problemos paliečiamos tik fragmentiškai. Remiantis šiais tyrimais bei teisės sistemos peržiūros susitikimų metu Briuselyje vykusiomis diskusijomis, šiame straipsnyje bus nagrinėjami būsimi Lietuvos pinigų sistemos pokyčiai šaliai palaiapsniui integruojantis į Europos Sąjungą.

Straipsnyje pirmiausia apžvelgiamas prognozuojamas euro vaidmuo Lietuvoje artimiausiu metu, t. y. nuo 1999 m. sausio 1 d. Europos Sąjungoje įvedus eurą. Antrojoje dalyje nagrinėjami Europos Sąjungos plėtros monetariniai aspektai bei naujos Europos pinigų sistemos – valiutų kursų mechanizmo (VKM-2) vaidmuo, trečiojoje dalyje analizuojami politikos derinimo bei instituciniai pasikeitimai. Vėliau glaustai pristatomi su Ekonominė ir pinigų sąjunga susiję teisės sistemos suderinimo klausimai.

1. Euras Lietuvoje

1999 m. sausio 1 d. Europos Sąjungos šalyse įvedus bendrus pinigus – eurus, Lietuvos piliečiai nelabai greitai pajus pokyčius, nes dar trejus metus Europos Sąjungos šalių valiutos bus vartojamos kaip nacionalinės euro išraiškos, o grynieji eurai pasirodys tik po 2002 m. Tačiau ekonominiams ir prekybos ryšiams euras bus pradėtas vartoti tuoj pat juos įvedus. Natūraliai kyla klausimas: koks bus jo vaidmuo Lietuvoje? Neabejotinai jis keisis ateityje. Todėl konkrečiai galima kalbėti tik apie jo vaidmenį artimiausiu metu, kol lito kursas nebus reorientuotas į eurą. Tuo laikotarpiu, atsižvelgiant į Lietuvoje vyraujančią santūrų požiūrį į eurą,

■ Stasys Kropas – docentas, socialinių mokslų daktaras, Lietuvos banko valdybos narys, Lietuvos banko Tarptautinių ryšių departamento direktorius.
Veiklos sritys: Ekonominė ir pinigų sąjunga, integracija, tarptautinės finansų organizacijos.

galima prognozuoti, kad esminių poslinkių neįvyks ir euras greičiausiai bus aritmetinė Ekonominę ir pinigų sąjungą sudarančių šalių valiutų lyginamųjų dalių suma. Tik kai kurios iš jų Lietuvos subjektų yra vartojamos kaip mokėjimo priemonė, o kaip taupymo priemonė vartojama tik Vokietijos markė. 1997 m. atsiskaitymams už eksporto prekes iš Ekonominės ir pinigų sąjungos valiutų buvo vartojama Vokietijos markė (14%), Prancūzijos frankas (1,5%), Suomijos markė (0,2%), o importo prekėms apmokėti – Vokietijos markė (22%), Suomijos markė (1,8%), Prancūzijos frankas (1,5%), Olandijos guldenas (1,0%) ir Italijos lira (0,9%). Vadinas, atsiskaitymams už eksporto prekes Ekonominės ir pinigų sąjungos valiutos sudaro apie 16 procentų, o už importo prekes – apie 27 procentus.

Komercinių bankų prekyboje valiutomis šių metų pradžioje prekyba Ekonominės ir pinigų sąjungos valiutomis sudarė 12,5 procento visos prekybos valiutomis apyvartos, iš jų Vokietijos markėmis – 10,6 procento. Taigi artimiausioje ateityje euro vaidmuo Lietuvoje neturėtų labai skirtis nuo dabartinio Vokietijos markės vaidmens.

Palyginti su kitų VRE šalių analogiškais skaičiais, euro vaidmuo bus pats mažiausias. Galima išskirti tokias šio reiškinio priežastis: 1) politines, 2) ekonomines ir 3) istorines-kultūrinės.

1. 1993 m. lito kurso politika, atsižvelgiant į tuo metu vyravusias ekonomines sąlygas, pagrindai, bet neviseiškai toliaregiškai buvo orientuota tik į JAV dolerį, t. y. fiksuotu kursu su juo susiejant nacionalinį piniginių vienetą litą. Iki šiol išlaikanti šį režimą, Lietuva liko vienintelė iš Vidurio Europos šalių kandidačių į Europos Sąjungą. Kitos šalys savo nacionalines valiutas šiuo metu susiejo arba tik su Vokietijos marke, arba su valiutų krepšeliu, kuriame JAV dolerio dalis mažesnė kaip 50 procentų ir svyruoja nuo 45 procentų (Lenkija) iki 30 procentų (Vengrija) [3, p. 31]. Kurso politika, be abejo, nulėmė ir prekybos sandėrių valiutų bei partnerių pasirinkimą.

2. Lietuvos ekonominė integracija ir prekybos ryšiai su NVS šalimis išlieka kur kas svarbesni nei kitose Vidurio Europos šalyse, o prekyba su Europos Sąjungos šalimis vėlgi yra mažiausia palyginti su kitomis Vidurio Europos šalimis. 1997 m. eksportas į Europos Sąjungos šalis sudarė 33,8 procento, importas – 44 procentus. 1991–1994 m. prekybos su Europos Sąjungos šalimis dalis, turėjusi tendencijų didėti, pastaraisiais metais stabilizavosi. Ekspertų studijos rodo, kad tai buvo nulemta objektyvių priežasčių ir esminių pokyčių ateityje neturėtų įvykti [8].

3. Šalies visuomenės nuomonė dėl ekonominių ir prekybos ryšių su NVS plėtotės svarbos ir reikšmės bei į Rytus orientuotos ekonominių ryšių politikos palankesnė nei daugelyje šalių kandidačių į Europos Sąjungą.

Šios priežastys nulems Lietuvos ekonomikos integracijos į Europos Sąjungą specifiką. Fiksuoto lito kurso politika JAV dolerio atžvilgiu, pagrįsta valiutų valdybos modeliu, bei pastaraisiais metais nepalankus JAV dolerio stiprėjimas Europos Sąjungos valiutų atžvilgiu lėmė realaus efektyvaus lito kurso didėjimą ir konkurencingumo mažėjimą Europos Sąjungos bei Vidurio Europos šalių atžvilgiu.

Lietuvos banko skaičiavimais, kurie pagrįsti vartojimo kainų didėjimo defliatoriumi, 1998 m. kovo mėn. realusis efektyvus lito kurso indeksas Europos Sąjungos šalių valiutų atžvilgiu sudarė 3,74, Vidurio Europos šalių atžvilgiu – 1,88, o NVS šalių atžvilgiu – 0,40. Remiantis Europos Komisijos antrojo direktorato specialistų 1995–1997 m. duomenimis, atliktas tyrimas parodė, kad Lietuva tuo laikotarpiu tiek atskirų Europos Sąjungos, tiek Vidurio Europos šalių atžvilgiu sparčiausiai prarado konkurencinius pranašumus [6]. Tačiau realiojo lito kurso stiprėjimas ilgesniu laikotarpiu buvo kur kas lėtesnis nei kaimyninėje Estijoje [3, p. 86–87].

Ta aplinkybė, kad nominalusis lito kursas jo susiejimo su JAV doleriu momentu buvo labai nuvertintas, nulėmė apskritai palankias konkurencingumo sąlygas ir konkurencingumo didėjimą NVS šalių atžvilgiu. Minėti tyrimai tik patvirtina laiku priimtus ir pagrįstus Lietuvos banko valdybos sprendimus atsiskyti valiutų valdybos modeliu pagrįsto orientavimosi į JAV dolerio nominalųjį kursą, nes integravimosi procese įsijungiant į Europos Sąjungos bendrąją rinką ir šalinant likusius barjerus judėti kapitalui, prekėms, paslaugoms ir piliečiams, esant dideliems realiojo efektyvaus lito kurso svyravimams, Lietuvos prekyba gali būti vis labiau reorientuojama į rizikingas ir nestabilias su tam tikru protekcionizmu NVS rinkas ir komplikuoti būtinas Lietuvos pinigų sistemos integravimuisi išorinio stabilumo Europos Sąjungos šalių atžvilgiu palaikymo galimybes. Tuo tarpu pagal Europos Sąjungos narystės 1993 m. Europos Tarybos nustatytus kriterijus Kopenhagoje šalys turi turėti rinkos pagrindais funkcionuojančią ekonomiką, sugebėti atlaikyti Europos Sąjungos konkurencinių jėgų spaudimą bei gebėti prisiimti narystės Europos Sąjungoje, taip pat Ekonominėje ir pinigų sąjungoje įsipareigojimus. Vadinasi, šalys kandidatės yra įpareigojamos vykdyti į stabilumą orientuotą makroekonominę politiką.

2. Ekonominė ir pinigų sąjunga ir Europos Sąjungos plėtra

Kopenhagoje nustatytos sąlygos nenumato, kad Centrinės Europos šalys turės vykdyti konvergencijos kriterijus stodamos į Europos Sąjungą. 1995 m. gruodžio mėn. Europos Taryba Madride priėmė sprendimą, kad makroekonominė politika turi būti orientuota sukurti stabilią ekonominę ir monetarinę aplinką kaip laipsniško ir harmoningo integravimosi į Europos Sąjungą sąlyga. Taigi turi būti stiprinamas Lietuvos institucijų pajėgumas koreguoti makroekonominis nukrypimus vykdant rinkos principais pagrįstą politiką ir taikant priemones. Pagaliau ir ateityje konvergencijos kriterijai negali būti trumpalaikiai politikos tikslai. Jie daugiau yra vidutinio bei ilgesnio laikotarpio perspektyvos saugios politikos indikatoriai ir turi būti vykdomi nuolat.

Pastaraisiais metais galutinai formalizuoti Europos Sąjungos šalių ir šalių kandidačių santykiai pereinamuoju laikotarpiu. 1998 m. buvo ypač reikšmingi Lietuvai. Nuo 1998 m. vasario 1 d. galioja Europos (Asociacijos) sutartis, nustatanti Lietuvos Respublikos ir Europos Sąjungos šalių tarpusavio ryšių teisinius pagrindus. Sutarties įgyvendinimas ne tik priartins derybų procesą stojant į Europos Sąjungą, bet ir skatins dialogą su ja. Siekdama paspartinti stojimo į Europos Sąjungą procesą, Europos Komisija parengė Stojimo partnerystės programą. Joje išdėstyti pagrindiniai stojimo prioritetai. Nacionalinė *acquis* (teisės sistema) priėmimo programa bei įsijungimo į atskirus Europos Sąjungos bendrosios rinkos sektorius planas (vadinamasis „Road Map“) Stojimo partnerystės programoje apibūdinami kaip pagrindinės politikos priemonės, kurios bus taikomos šalims kandidatėms padėti pasirengti narystei Europos Sąjungoje. Šiose programose numatytos ir kai kurios priemonės, susijusios su pinigų sistemų integravimu.

Šalys, įstojusios į Europos Sąjungą, tuoj pat negalės prisijungti prie euro zonos dėl ekonominių ir teisinių priežasčių. Nesitikima, kad šalys stojimo į Europos Sąjungą momentu ekonomiškai sugebėtų įvykdyti struktūrinius pertvarkymus, įgalinančius jas stabiliai vykdyti konvergencijos kriterijus. Juridškai stojimo į euro zoną procedūra nustato formalų dalyvavimą VKM-2 mažiausiai dvejus metus nedevalvavus valiutos. Kadangi narystė Europos Sąjungoje yra dalyvavimo VKM-2 sąlyga, šalys negali juridškai įsijungti į trečiąjį Ekonominės ir pinigų sąjungos etapą anksčiau kaip po dvejų metų po įstojimo į Europos Sąjungą. Taigi naujoji Europos pinigų sistema, kurios pagrindiniai principai buvo suformuoti 1998 m. Europos Tarybos viršūnių susitikime Amsterdame ir kurioje

nuo 1999 m. sausio 1 d. dalyvaus tik Danija ir Graikija, bus visų naujų Europos Sąjungos šalių nacionalinių pinigų sistemų tarpinis integravimo mechanizmas.

Nors iki šiol galutinai nenuspręsta, kaip Centrinės Europos šalys bus priimanamos į naują Europos pinigų sistemą, taip pat nenustatytos ir jos veikimo kai kurios detalės, analizuojant jos principus, galima padaryti išvadą, kad ši sistema padės sušvelninti Europos ekonominio padalijimo tarp Ekonominės ir pinigų sąjungos šalių narių ir nedalyvaujančių šalių padarinius, kartu, kaip laipsniško pasirengimo dalyvauti Ekonominėje ir pinigų sąjungoje mechanizmas padės harmoningai integruoti Vidurio Europos šalių pinigų sistemas. Kyla klausimas, kokia bus šios sistemos svarba Vidurio Europos šalims, taip pat ir Lietuvai?

Prieš atsakant į šį klausimą, būtina apžvelgti naujos pinigų sistemos bruožus, dėl kurių šiuo metu nekyla abejonių:

1) valiutų kursų politika yra bendras visų šalių narių interesas. Tai ne tik Sutarties reikalavimas, bet ir būtina sąlyga išvengti didelių kursų svyravimų bendrojoje rinkoje;

2) tai svarbus konvergencijos išraiškos elementas, pagal kurį nustatomas valiutų kurso stabilumas;

3) pasitikėjimo į stabilumą orientuota politika, kurios inkaras yra nauja valiuta – euras, sustiprinimo priemonė;

4) kurso stabilumas gali būti garantuotas tik įgyvendinant saugią išdo ir struktūrinę politikas bei pasiekus kainų stabilumą;

5) naujojoje sistemoje atsižvelgta į pirmosios sistemos trūkumus, naują institucinę bei ekonominę aplinką ir taip garantuojamas sistemos funkcionavimo tęstinumas.

Taip įgyvendinant šiuos principus, nauja Europos pinigų sistema padeda stiprinti stabilumą Europoje, nes ji sudaro konkurencingumo iškraipymų suderinimo Europoje rėmus bei eliminuoja valiutų kurso nepastovumą trumpu laikotarpiu. Dalyvaujant naujojoje Europos pinigų sistemoje, taip pat būtina derinti išdo bei ekonominę politiką, taip stiprinant konvergencijos priežiūros procesą.

Režiumuojant prognozuojamą naujosios Europos pinigų sistemos (naujojo valiutų kurso mechanizmo) veikimą, galima teigti, kad ji turėtų tapti savotišku pereinamojo laikotarpio paramos mechanizmu Vidurio Europos šalims rengiantis dalyvauti Ekonominėje ir pinigų sąjungoje. Svarbią reikšmę šiame procese taip pat turės ir Vidurio Europos santykių su Europos Sąjunga pasikeitimas bei su tuo susiję politikos koordinavimo bei instituciniai pokyčiai.

3. Ekonomikos ir pinigų politikos koordinavimas

Kaip parodė pastarųjų metų patirtis, vykdant šalių ekonomikos reformas, ypač svarbu turėti tarptautinių rinkų dalyvių pasitikėjimą užtikrinant reformų skaidrumą. 1992–1997 m. pagrindinė institucija, kurioje periodiškai ir kompleksiskai aptariama Lietuvos ekonominė ir pinigų politika, buvo Tarptautinis valiutos fondas. Nors ir ateityje su TVF bus bendradarbiaujama remiantis kasmetinėmis konsultacijomis, Europos Sąjungos ir Lietuvos politikos koordinavimas įvairiuose integravimosi etapuose turės vis didesnę reikšmę, nes:

pirma – tai didina investuotojų ir rinkos dalyvių pasitikėjimą šalimi, kadangi, rengiant ir įgyvendinant sprendimus, dalyvauja ir Europos Sąjungos specialistai;

antra – įgalina kartais mažai patirties turintiems Lietuvos specialistams pasitikslinti savo sprendimų pagrįstumą, perimti naujausias žinias ir patirtį;

trečia – mažina šalių politikų ir lobistinių grupių galimybes palenkti politiką sau naudinga linkme siekiant gauti tam tikros naudos.

Į stabilumą orientuota makroekonominė politika yra svarbiausias ne euro zonos šalių kriterijus. Be to, jos privalo įgyvendinti Europos Sąjungos teisės

sistemą (*acquis*) ir būti pasirengusios koordinuoti pinigų ir kurso politiką Europos Sąjungoje.

Bendradarbiavimas su Europos Sąjunga šioje srityje pasireiškė dviem aspektais.

Pirmiausia – tai dalyvavimas priimant Europos Sąjungos sprendimus. Įstojusios į Europos Sąjungą šalys bus įtraukiamos į dialogą dėl pinigų politikos pirmiausia centrinio banko valdytojams dalyvaujant Europos centrinio banko Bendrosios tarybos (ją sudarys Europos centrinio banko prezidentas ir viceprezidentas, visų Europos Sąjungos šalių centrinių bankų valdytojai) posėdžiuose.

Bendroji taryba bus svarbiausias pinigų politikos koordinavimo tarp euro zonos bei kitų Europos Sąjungos šalių, taip pat ir santykių šioje srityje suderinimo su trečiosiomis šalimis organas. Svarbi dalyvavimo šiame procese ir narystės Europos Sąjungoje sąlyga yra ta, kad pinigų politika būtų vykdoma rinkos principais pagrįstomis priemonėmis ir veiksmingai perduotų jos impulsus ekonomiškai [5].

Antra – įstojusios į Europos Sąjungą Vidurio Europos šalys privalės valiutų kursų politiką laikyti bendru reikalu (Europos Sąjungos sutarties 109m straipsnis), o institucijos turės būti pasirengusios bendradarbiauti šioje srityje. Svarbu, kad stojimo momentu detalios koordinavimo procedūros šalyse kandidatėse būtų parengtos ir išmėgintos, būtų aiškiai padalytos funkcijos tarp šalies institucijų bei vyrautų bendras supratimas ir koordinavimas rengiant ir pagrindžiant ekonominę, išdo bei pinigų ir kurso politikas. Vykdam kiekvieną iš šių programų, reikės bendrų sprendimų derinant ne tik šalies, bet ir visos Europos Sąjungos bei atskirų šalių narių interesus ir principus.

Europos Sąjungos ir šalių ekonominė politika vykdoma pagal Sutartyje numatytus principus (kainų stabilumas, saugios valstybės finansų ir monetarinės sąlygos, mokėjimų balanso pusiausvyra) ir koordinuojama kasmet tvirtinant ir įgyvendinant ekonominės politikos gaires.

Ekonominės politikos gaires rengia Europos Komisija, o kvalifikuota balsų dauguma tvirtina Ekonomikos ir finansų taryba. Jos atlieka ir įgyvendinimo priežiūrą, viešai skelbdamos rekomendacijas.

Išdo politika Europos Sąjungos šalyse koordinuojama naudojantis vadinamąja vyriausybės deficito perviršio procedūra, kuri numato bendro biudžeto (bendra valstybės administracija, savivaldybės, socialinio draudimo sektorius ir įmonės, teikiančios ne rinkos paslaugas) ir skolos lygio, palyginti su BVP, priežiūrą.

Situacija šioje srityje ir problemų sprendimo būdai turės būti numatyti šalių konvergencijos programose. Instituciniai pasikeitimai turėtų būti siejami ne tik su pasirengimo stoti į ES laikotarpiu, jų pajėgumo stiprinimu bei funkcijų ir atsakomybės suderinimu, bet ir realiu politikos šioje srityje derinimu su Europos Sąjunga.

Specialus ekonominės ir pinigų politikos darbo organas – Pinigų komitetas, įkurtas remiantis Europos Sąjungos sutarties 109c straipsniu. Nuo 1999 m. jis bus reorganizuotas į Ekonomikos ir finansų komitetą, nors pagrindinės funkcijos išliks beveik nepakitusios. Jis turės aptarti finansų ir pinigų sistemos būklę Bendrijos šalyje bei rengti pranešimus Komisijai ir Tarybai, formuluoti išvadas jų paklausimu ar savo iniciatyva, dalyvauti rengiant anksčiau minėtas programas bei mažiausiai kartą per metus išanalizuoti situaciją, susijusią su kapitalo judėjimu bei mokėjimų laisve, apsvarstyti mokėjimų balanso stiprinimo priemones, šalių pasirengimą dalyvauti Ekonominėje ir pinigų sąjungoje. Komiteto sudėtis įgalina įvairiais aspektais aptarti problemas, kadangi kiekviena šalis į Komitetą skiria po 2 atstovus (vieną iš vyriausybės institucijų ir vieną iš centrinio banko) ir tokia pat tvarka jų alternatyvius atstovus dvejiems metams. Komiteto nariai yra ir 2 Europos Komisijos atstovai.

Įsigaliojus Vidurio Europos šalių ir Europos Sąjungos Partnerystės sutartims, nuo 1998 m. sudarytos galimybės jų specialistams stebėtojų teisėmis dalyvauti šių institucijų darbe, kai svarstomos aktualios problemos.

Pereinamuoju (pasirengimo stoti į Europos Sąjungą) laikotarpiu ypač svarų vaidmenį turėtų atlikti Europos Sąjungos ir Lietuvos ekonomikos ir pinigų politikos pakomitetas, įkurtas Europos Sąjungos ir Lietuvos asociacijos sutartyje numatytiems klausimams spręsti. Tai yra institucija, kurioje šalys turi galimybę aptarti ekonomines reformas bei integracijos procesą, pasikeisti informacija apie makroekonominę situaciją, analizuoti abi puses dominančius ekonominius klausimus bei įvertinti bendradarbiavimo būklę ir problemas. Pakomitečiui reglamentas yra gana lankstus ir įgalina abiem pusėms jų iniciatyva siūlyti klausimus, kuriuos jos norėtų aptarti, taip pat ir sužinoti Europos Sąjungos, jų narių bei Lietuvos poziciją. Numatyta, kad šio pakomitečio darbe dalyvaus Lietuvos banko, Ūkio ir Finansų ministerijų atstovai.

Vertindami situaciją Lietuvoje, aiškiai matome, kad politikos ir programų rengimo procedūros nėra aiškiai apibrėžtos. Nei kalendoriškai, nei procedūriškai jos nesutampa su vyraujančiomis Europos Sąjungoje, per daug fetišizuojama vyriausybinių programų reikšmė pagal Seimo kadencijų rinkiminius ciklus. Ryškėja būtinybė Lietuvoje turėti įstatymo apibrėžtą institucijų atsakomybę, funkcijas bei pagrindinius principus ekonominės ir išdo politikos koordinavimo ir planavimo srityje, suderintus su vyraujančiomis Europos Sąjungoje.

4. Pinigų politikos teisės sistema

Be Ekonominės ir pinigų sąjungos narystės išipareigojimų, susijusių su ekonominės ir išdo politikos koordinavimu bei dalyvavimu derinant valiutos kurso politiką, svarbūs pakeitimai turi būti atlikti kuriant tinkamą aplinką pinigų politikai vykdyti. Tai:

- 1) naujų sąlygų viešojo sektoriaus išlaidoms finansuoti sukūrimas;
- 2) šalies centrinio banko statuso įtvirtinimas bei Europos centrinio banko statuto reikalavimų įgyvendinimas;
- 3) pinigų politikos priemonių sukūrimas siejant su laisvu kapitalo judėjimu;
- 4) euro įvedimo teisės klausimų suderinimas.

Pastaraisiais metais Lietuvoje pasiekta didelė pažanga šiose srityse, o kai kur visiškai įgyvendinti svarbūs Ekonominės ir pinigų sąjungos principai. Nemažai pastangų Europos Sąjungos šalims teko padėti siekiant išgyvendinti ilgai vyravusią praktiką, kai šalių vyriausybės naudojosi pigiu centrinio banko kreditu (kai kuriose šalyse deficito, finansuojamo iš centrinių bankų kreditų, dydis viršydavo net 10 procentų BVP), ir turėdavo tam tikrų pranašumų gaunant finansų institucijų kreditus. Tokia praktika pažeisdavo laisvos rinkos ir konkurencijos principus bei nesiderindavo su patikimos pinigų politikos vykdymo principais. Todėl natūralu, kad, priėmus sprendimus dėl bendros pinigų sistemos, tokia praktika buvo pripažinta nepriimtina. Sutarties 104 ir 104e straipsniai bei atitinkamus reikalavimus įgyvendinančios direktyvos draudžia tiesioginį viešojo sektoriaus finansavimą iš centrinio banko ir visas viešojo sektoriaus privilegijas gaunant kreditus iš finansų institucijų.

Šie reikalavimai sudaro vienodas sąlygas visiems finansų rinkos dalyviams ir eliminuoja su pinigų rinkos poreikiais nesusijusios papildomos pinigų emisijos riziką. Įgyvendinant valiutų valdybos modelio principus, Lietuvoje jau keletą metų *de facto* galioja draudimas finansuoti iš centrinio banko vyriausybės išlaidas. Situacija dėl vyriausybės privilegijų finansų institucijose nėra detalčiai įvertinta, tačiau kai kurios operacijos, susijusios su valstybinių bankų ipareigojimais pirkti išdo vertybinius popierius, operacijos perkant akcijas ir kitos gali būti traktuo-

amos kaip privilegijos. Šios problemos galutinai turėtų išsispęsti privatizavus valstybinius bankus.

Pasaulinė pinigų teorija ir praktika įrodė, kad, siekiant valiutos stabilumo, būtina užtikrinti tam tikrą šalies centrinio banko statusą, padidinti jo nepriklausomybę ir atsakomybę, sustiprinti jo pajėgumą. Šių pažangiausia praktika pagrįstų nuostatų, suformuluotų sutarties 106 straipsnio 4 paragrafe ir 108 straipsnyje bei Sutarties protokole Nr. 3, įgyvendinimas sudaro prielaidas centriniams bankams „išgryninti“ jų funkcijas atsisakant ne su pagrindiniu tikslu susijusių funkcijų ir nepriklausomai nuo politinių struktūrų koncentruotis siekiant pagrindinio tikslo – kainų stabilumo.

Naujojoje Lietuvos banko įstatymo redakcijoje visiškai įvertinti šios *acquis* dalies principai, todėl, priėmus šį įstatymą, būtų padarytas svarbus žingsnis stiprinant Lietuvos gebėjimą prisiimti narystės Ekonominėje ir pinigų sąjungoje išipareigojimus.

Pastaraisiais metais, įgyvendinant pinigų politikos programą, daug pasiekta kuriant pažangias netiesiogines pinigų politikos priemones. Sudarytų nuolatinių skolinimosi Lietuvos banke galimybių, atvirosios rinkos operacijų bei trumpalaikių lombardo paskolų sistema praktiškai atitinka pagrindinius Europos centrinio banko operacinius bruožus, yra pakankamai lanksti, skatina konkurenciją bei sudaro vienodas sąlygas pinigų rinkos dalyviams.

Igyvendinamos priemonės rinkos infrastruktūrai stiprinti (bankų priežiūros, mokėjimų sistemų tobulinimas ir kt.) bei palankios makroekonominės tendencijos sudaro atitinkamas prielaidas pinigų politikos signalų perdavimo veiksmingumui stiprinti.

Analizuojant Lietuvos gebėjimus prisiimti narystės Ekonominėje ir pinigų sąjungoje išipareigojimus pinigų politikos srityje, galima padaryti išvadą, kad dėl Lietuvos specifikos sudėtingiausia bus suderinti pinigų politiką su laisvu kapitalo judėjimu.

Nuo pat Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo šalyje vykdoma liberali ekonominė politika ir praktiškai šiuo metu Lietuvoje kapitalo judėjimas yra visiškai laisvas. Tuo tarpu Europos Sąjungos šalyse liberalizavimas buvo laipsniškas ir galutinai įgyvendintas tik po ilgo pereinamojo laikotarpio. Tačiau pereinamuoju laikotarpiu šalys sukūrė patikimas kapitalo judėjimo informacijos ir priežiūros sistemas.

Sudėtinga būtų įvertinti mūsų sugebėjimus šioje srityje prisiimti narystės išipareigojimus be kapitalo judėjimo reikšmės Europos Sąjungos šalyse analizės, todėl kitame skyriuje tai ir bus aptarta.

5. Laisvo kapitalo judėjimo reikšmė

Nors laisvo kapitalo judėjimas yra bendras visame pasaulyje ekonomikos vystymo principas, tačiau Europos Sąjungoje jis į visumą sujungia įvairias ekonominės sistemos dalis bei sritis, todėl jam būdingi tam tikri specifiniai bruožai. Laisvas kapitalo judėjimas yra:

- 1) bendros Europos Sąjungos rinkos funkcionavimo pagrindas;
- 2) būtina išikūrimo laisvės įgyvendinimo bei laisvo finansinių (bankininkystės, vertybinių popierių rinkos ir draudimo) paslaugų teikimo Europos Sąjungoje sąlyga;
- 3) pagrindinė finansinės integracijos priemonė;
- 4) svarbi finansų sistemos reformos varomoji jėga;
- 5) svarbi Ekonominės ir pinigų sąjungos sudedamoji dalis.

Laisvo kapitalo judėjimo prielaida yra kategorijų ir apibrėžimų, institucijų teisinės ir priežiūrinės praktikos taisyklių bei mokesčių suderinimas. Tuo siekiama

apsaugoti investuotojų bei vartotojų interesus, užtikrinti finansų institucijų mokumą, sisteminį stabilumą bei sudaryti vienodas konkurencijos sąlygas.

Visos šios sistemos funkcionavimui būdingi tam tikri išoriniai parametrai (mokėjimų balanso pusiausvyra ir valiutos kurso stabilumas), kuriems reguliuoti sukurta politikos koordinavimo ir priemonių įgyvendinimo sistema, padedanti išvengti sukretimų, susijusių su mokėjimų balanso pusiausvyros išlaikymu ar valiutos atsargų mažėjimu dėl spekuliacinių operacijų rinkoje. Europos Sąjungos šalys, pamažu liberalizuodamos kapitalo judėjimą, sukūrė šio proceso priežiūros ir informacijos sistemas, įgalinančias operatyviai įgyvendinti prevencinės politikos priemones. Kaip nustatyta anksčiau, kiekvienais metais šias problemas įvertina Pinigų komitetas, Europos Komisija bei Ekonomikos ir finansų taryba ir rekomenduoja tam tikras priemones. Europos sutarties 109h ir 109i straipsniuose [11, p. 18] numatytos Europos Sąjungos bei dvišalės vidutinio laikotarpio pagalbos galimybės ir procedūros, taip pat ir laikinos protekcinės priemonės.

Išorinių kapitalo judėjimo parametrų nustatymas bei prevencijos sistema įgalina, derinant šalių politines priemones, pasiekti mokėjimų balanso pusiausvyrą bei sumažinti kylantį spaudimą šalių valiutų kursui, mažina spekuliacinių atakų tikimybę.

Šiuo aspektu situacija Lietuvoje yra unikali tuo, kad šalyje praktiškai nėra ir nebuvo nustatyta esminių kapitalo judėjimo ribojimų, tačiau gaunama informacija nėra operatyvi (ji gaunama tik analizuojant ketvirčių mokėjimų balanso duomenis) ir pakankamai tiksli, kad būtų galima įgyvendinti adekvačią ekonominę politiką bei imtis prevencinių priemonių, ir, o tai ypač svarbu, pasinaudoti tarptautine politine bei finansine parama. Kaip parodė pasaulio patirtis, net ir išsivysčiusioms pasaulio valstybėms be tarptautinės Bendrijos pagalbos yra sunku neutralizuoti spekuliacinius kapitalo judėjimo padarinius. Tuo labiau ši problema aktuali reformas vykdančioms pereinamosios ekonomikos mažoms šalims su atvira ekonomika ir lemia būtinumą taikyti daug veiksmingesnę kapitalo judėjimo priežiūros ir deklaravimo sistemą, įgalinančią, remiantis mėnesių duomenimis, gauti informaciją apie bendras tendencijas bei įpareigojančią subjektus tuoj pat informuoti centrinį banką apie atliktas dideles kapitalo judėjimo operacijas. Be to, turėtų būti su Europos Sąjunga aptartos ir parengtos procedūros ir sąlygos, kaip šalis galėtų naudotis vidutinio laikotarpio finansine parama esant laikiniams mokėjimų balanso sunkumams (tokia galimybė numatyta ES ir Lietuvos asociacijos sutartyje).

6. Euro vartojimo teisinis reglamentavimas

Nors *acquis* dalis, susijusi su euro vartojimu Lietuvoje, turėtų sudaryti mažiausiai problemų vykdant narystės išpareigojimus, šios Europos Sąjungos teisės sistemos dalies įgyvendinimas Lietuvoje taip pat svarbus, nes: pirma, stojimo į Europos Sąjungą momentu šios nuostatos turi būti vykdomos, antra, euro įvedimas turės nemažą poveikį subjektams Lietuvoje. Iškilis daug problemų, susijusių su sandorių tęstinumu, skolinių išpareigojimų perskaičiavimu, apvalinimo ir kitomis taisyklėmis. Nors, teisiškai reglamentuojant euro įvedimą, daug laisvės paliekama šalių vyriausybėms bei subjektams, tam tikri principai, į kuriuos būtina atsižvelgti reglamentuojant euro operacijų ir apskaitos tvarką Lietuvoje, bus privalomi visiems Europos Sąjungos šalių subjektams, bankams ir kitoms finansų institucijoms bei įmonėms rengiant plėtros strategijas ir valdymo kompiuterines programas. Pagrindinės nuostatos, kurios turėtų būti vienodai traktuojamos Lietuvoje, yra šios:

- 1) sandorių tęstinumas;
- 2) perskaičiavimo taisyklės;

- 3) apvalinimo nuostatos;
- 4) perskaičiavimo išlaidos.

Vadovaujantis Europos Tarybos (Madride) priimtu sprendimu dėl perėjimo prie bendros valiutos tvarkos, minėtus klausimus reglamentuoja direktyva, priimta 1998 m. gegužės 3 d., bei Tarybos reglamentas dėl tam tikrų reikalavimų, susijusių su euro įvedimu.

Euro įvedimas nėra priežastis keisti sandorių ar jo sąlygas, išskyrus atvejus, kai abi sandorio šalys to norėtų. ES teisės aktai dėl euro įvedimo užtikrina sandorių ir kitų teisės dokumentų tęstinumą. Šis principas galioja ir subjektams trečiojoje šalyje, remiantis „*lex monetae*“ principu. Šio principo idėja yra ta, kad pinigai yra įstatymų kūrinys ir yra reguliuojami valstybės [10]. Kiekviena valstybė pasinaudoja savo aukščiausia valdžia pinigų atžvilgiu ir ta nuostata, kad jokia valstybė negali leisti įstatymų, susijusių su kitos valstybės valiuta. Iš to matyti, kad pinigų įstatymai lemia, kaip pinigų keitimo atveju turi būti perskaičiuojamos sumos. Galiojant sandorių tęstinumo principui, gali iškilti nuostatų, kurias teks šalims patikslinti, pavyzdžiui, indikacinės normos, *force majeure* sąlygos, dviejų šalių Ekonominės ir pinigų sąjungos narių valiutų vartojimas apskaitoje ir kitiems išvestiniams sandoriams, dėl kurių gali tekti papildomai tikslinti, tačiau tai negali būti sandorio peržiūrėjimo priežastis.

Principo „neprivaloma–nedraudžiama“ taikymas pereinamuoju laikotarpiu įgalina laisvai, pagal sandorių šalių norą ir pasirinkimą vartoti eurus bei nacionalines valiutas kuriant naujus teisės dokumentus (įstatymines nuostatas, administracijos aktus, teisinius sprendimus, sandorius, mokėjimo priemones, išskyrus banknotus ir monetas, bei kitus dokumentus, turinčius juridinę galią). Šalys galės laisvai naudoti valiutą, kurią jos pasirinko sandoriams. Vadinasi, jeigu sandoris yra sudarytas Belgijos frankais, visi su tuo susiję dokumentai (sąskaitos-faktūros, išrašai ir kt.) turi būti atliekami Belgijos frankais, nebent šalys susitartų kitaip. Taigi eurą privalės vartoti tik tie subjektai, kurie tai numatė sudarydami sandorį arba pakeisdami esantį.

Tiesa, yra numatytos kai kurios išlygos taikant minėtą principą:

- 1) tai specialiosios nuostatos mokėjimams, kredituojant sąskaitą. Sumos, išreikštos eurai ar Ekonominės ir pinigų sąjungos šalių nacionaline valiuta, gali būti skolininko išmokėtos eurai ar nacionaline valiuta. Perskaičiavimo įpareigojimas taikomas mokėjimus gaunančiai kredito įstaigai, jei to nepadarė bankas siuntėjas. Gaunančiai kredito įstaigai nereikalingas sąskaitos savininko įgaliojimas atlikti tokį perskaičiavimą. Ši nuostata galios ne tik sąskaitoms kredituoti mokėjimus atliekant kredito pervedimu, bet ir mokėjimams čekiais bei kitomis priemonėmis;

- 2) „neprivalomumo“ principo išimtis taip pat taikoma ir skolos išraiškai pakeisti. Šaliai narei suteikiama teisė, neprašant kreditorių sutikimo, pakeisti neapmokėtos vyriausybės skolos, kuri išreikšta jų nacionaline valiuta vadovaujantis tos šalies įstatymais, piniginę išraišką. Kitų skolų, išreikštų vertybiniais popieriais, emitentai įgyja, kaip ir buvo minėta, teisę pakeisti savo neišmokėtos skolos piniginę išraišką, jei valstybės narės, kurios valiuta yra skola, vyriausybė pakeitė bent dalies savo skolos piniginę išraišką;

- 3) valstybė gali priimti nuostatas, numatančias tik tam tikrą piniginių vienetų vartojimą (pvz., mokesčių deklaravimas, registrai ir kt.). Tačiau ši nuostata neturi būti taikoma kaip galimybė priversti vartoti nacionalinę valiutą sandoriams, kadangi tai pažeistų „sutarčių laisvės“ principą.

Taigi pagrindinis skirtumas bus tarp egzistuojančių ir naujų sandorių. Iki 1999 m. sausio 1 d. sudaryti sandoriai liks nacionaline išraiška iki 2002 m. sausio 1 d., nebent šalys sutartų kitaip. Nauji sandoriai bus derybų objektas ir priklausys nuo šalių „pozicijos“ tvirtumo.

Įvedant eurą, Europos Sąjungos nacionalinės šalių valiutos bus pakeičiamos neatšaukiamai nustatytu perskaičiavimo santykiu. Nuorodos į teisės priemones nacionalinėmis valiutomis pereinamuoju laikotarpiu bus nuorodos į eurą kaip vieną valiutą, bet skirtingomis denominacijomis. Taigi euras bus padalytas ir į nacionalinės valiutos vienetus. Perskaičiavimo santykiai bus nustatomi vieną eurą išreiškiant nacionalinių šalių valiutomis šešių skaičių tikslumu ir naudojami tik eurams ir nacionalinėms valiutomis perskaičiuoti bei atvirkščiai. Šių santykių nebus galima apvalinti ar trumpinti. Išvestinių santykių naudojimas yra draudžiamas, nebent jis duotų tuos pačius rezultatus. Perskaičiuojant sumas, išreikštas euro zonos šalies valiuta, kita euro zonos valiuta, pirmiausia turės būti perskaičiuojama euro išraiška ir tik po to – kita nacionaline valiuta.

Perskaičiavus išmokėtinas ar apskaitoje rodomas sumas eurai, apvalinama aukštyr arba žemyn iki artimiausio centro; perskaičiavus į nacionalines Ekonominės ir pinigų sąjungos šalių valiutas, bus apvalinama vadovaujantis nacionalinėmis šalies taisyklėmis.

Pereinamuoju laikotarpiu bankai turės atlikti nemažai nacionalinės valiutos perskaičiavimų eurai ir atvirkščiai, vienas nacionalines valiutas perskaičiuoti kitomis.

Tiek pereinamojo laikotarpio, tiek baigiamojo etapo metu, bankų perskaičiavimai skirsis. Galima skirti tokias jų rūšis:

- 1) gaunamų ir vykdomų mokėjimų perskaičiavimas pereinamuoju laikotarpiu;
- 2) sąskaitų perskaičiavimas eurai pereinamuoju laikotarpiu;
- 3) sąskaitų perskaičiavimas eurai pereinamojo laikotarpio pabaigoje;
- 4) nacionalinių banknotų tarpusavio keitimas pereinamuoju laikotarpiu;
- 5) nacionalinių banknotų ir monetų keitimas euro banknotais ir monetomis baigiamojo etapo metu;
- 6) užstatų ir vertybinių popierių perskaičiavimas.

Įstatymai dėl euro įvedimo tiksliai neapibrėžia šių operacijų apmokestinimo. Be to, yra ir kiti nacionaliniai įstatymai (vartotojų ir bankų), kurie gali apriboti bankų galimybes apmokestinti kai kurias specifines keitimo operacijas.

Laikydamosi nuostatos, kad vartotojai neturi patirti jokių specialių išlaidų dėl priverstinio valiutos nominalo pakeitimo, Europos Taryba nustatė, kad neturi būti apmokestinamos tokio perskaičiavimo operacijos:

- 1) gaunamų mokėjimų, kurie nėra denominuoti sąskaitos valiuta, perskaičiavimas; tokį perskaičiavimą euro įvedimo pereinamuoju laikotarpiu nustatė Europos Taryba;

- 2) sąskaitų konvertavimas eurai pereinamojo laikotarpio pabaigoje (tai irgi bus nustatyta įstatymo).

Visas anksčiau minėtas paslaugas per savo bankus korespondentus savo klientams turės teikti ir Lietuvos bankai. Jų paslaugų išlaidų reglamentavimo klausimas kol kas lieka atviras ir turės būti išspręstas 1998 metais.

Literatūra

1. Backe Peter, Pantola Niina. *Currency Boards in Central and Eastern Europe: Past experience and future Perspectives/Focus on Transition. Oesterreichische Nationalbank, 1/1998.*
2. Backe Peter, Radzyner Olga. *The introduction of the Euro: Implications for Central and Eastern Europe. The Case of Hungary and Slovenia/Focus on Transition. Oesterreichische Nationalbank, 1/1998.*
3. Backe Peter. *Interlinkages between European Monetary Union and a future EU enlargement to Central and Eastern Europe/Review of Economies in Transition, Bank of Finland, 1997, Nr. 2.*
4. Duisenberg W. F. *The role of the European system of central banks. Speech delivered at the world Economic Forum. Davos, January 1998.*
5. *European Commission. Commission opinions concerning the Applications for Membership to the European Union. Agenda 2000/http://europa.eu.int/comm/dg_1a/agenda2000.*

6. *European Commission. Directorate-general for economic and financial affairs. Price and competitiveness indicators for Central and Eastern European countries/European Economy, Supplement A, May, 1998, Nr. 5.*
7. *Feldman Robert, Temprano-Arroyo Heliodaro. Selected Transition and Mediterranean Countries: an institutional primer on EMU and EU Relations. IMF, June 1998.*
8. *Havrylyskyn Oleh, Hassan Al-Atrash. Opening-Up and Geographic diversification of trade in transition economies (IMF, Working paper, WP/98/22), February 1998.*
9. *Kollias S. Requirements for an integrated European financial area. Lecture given at the European Commission. Brusells, May 1998.*
10. *Mann F. A. The legal aspect at money. 5th ed., 1992.*
11. *The introduction of the Euro/Compilation of community legislation and related documents. Directorate general II, Economic and financial affairs/Euro papers, Nr. 7, October 1997.*

Summary

THE IMPLICATIONS OF THE ECONOMIC AND MONETARY UNION MEMBERSHIP OBLIGATIONS ON LITHUANIA

Stasys Kropas

The launch of the euro in the European Union and the preparation to assume membership obligations of the Economic and Monetary Union are two factors currently conditioning the economic, fiscal and monetary policy of the Central and East European countries. The article deals with the role of the euro in the foreseeable future and monetary aspects of the enlargement of the European Union, analyses shifts in the coordination of the policy, institutional changes as well as the issues of the legal framework harmonisation in Lithuania.

The effect of the launch of the euro in the EU as from January 1, 1999 for Lithuania as compared to the other Central European Candidate Countries to the EU will be the least owing to political, economic and historical reasons. However, the policy of the fixed exchange rate of the litas against the US dollar and the fluctuations of the exchange rate of the dollar against European currencies have caused the appreciation of the real effective exchange rate of the litas, as well as fluctuations of Lithuania's competitiveness vis-a-vis the EU and the Central and East European countries. The latter justifies the decision of the Board of the Bank of Lithuania to exit the currency board arrangement and the link between the nominal exchange rate of the litas and the US dollar. Such fluctuations during the periods of appreciation of the US dollar reorient the economic subjects towards risk-involving, unstable and protectionism-characterised CIS markets, thus complicating possibilities of maintaining external stability vis-a-vis the European countries that is necessary for integration of Lithuania's monetary system into the EU.

Since convergence criteria are indicators of a medium- and longer-term sustainable policy, which Lithuania will have to comply with on an ongoing basis, the country needs to have institutions capable of dealing with macroeconomic fluctuations by implementing a policy and instruments based on market principles.

Owing to economic and legal reasons, the countries having joined the EU will not be able to join the euro area immediately, therefore, the new European monetary system, the basic principles of which were reformulated at the 1998 Amsterdam Meeting of the European Council, will help to mitigate the consequences of Europe's economic partition and will contribute to harmonious integration of the monetary systems of Central and East European countries.

Coordination of economic, fiscal and monetary policy in the EU, which is carried out through appropriate EU institutions (Economic and Financial Council, Economic and Financial Committee, the General Council of the European Central Bank) will be of low effect in the Candidate Countries, if they have no detailed internal coordination procedures and clear division of functions in working out and conducting economic, fiscal and exchange rate policies. In Lithuania the policy and programme development procedures have not so far been clearly defined, and do not coincide with those prevailing in the EU in terms of the schedule and procedures. Therefore, the inconsistencies should be removed in the near future.

In approximation the legal basis of the monetary policy it is necessary for Lithuania to establish new conditions for financing public sector expenditures and to reinforce the status of the central bank that meets the statute of the European system of central banks, to develop appropriate monetary policy instruments as well as to coordinate the legal issues of the launch of the euro. Considering the significance of the movement of the capital in the EU and taking into account quite a substantial progress achieved in Lithuania in this area, we can conclude that the most pressing task in the future will be to achieve the compatibility of the monetary policy in relation with the free movement of capital. In addition, an effective capital movement monitoring system must be developed. Being monthly-data-based this system can provide liable information about general tendencies and obligate entities to immediately notify the central bank of large-scale capital movement operations performed.

The part of the *acquis* relating to the introduction of the euro will cause the fewest problems in terms of fulfilling membership obligations. Although the different EU governments will retain a lot of flexibility in how they deal with legal issues that pertain to the launch of the euro, the basic provisions relating to the continuity of contracts, the application of redenomination and rounding rules as well as redenomination costs should be implemented in the legal system of Lithuania in order to be treated by economic subjects in a uniform manner.